

Видатний історик, педагог і дослідник життя української жінки

Рец. на: Петренко І.М. *Історик Наталія Мірза-Авакянц (1888-1940?): життя і наукова спадщина* / І.М. Петренко. – Полтава: ПУЕТ, 2014. – 181 с.

Сучасний етап розвитку історичної науки характеризується появою значної кількості праць, в основу яких лягають автентичні документи і матеріали, що раніше зберігалися в спеціальних архівних сховищах і були недоступні для широкого загалу дослідників. Інформаційна революція, що відбулася внаслідок краху комуністичної імперії під назвою СРСР, забезпечила науковий простір значною кількістю маловідомих джерел, котрі дозволили відкрити справжнє обличчя більшовицького тоталітаризму. Не викликає сумніву, що для пострадянського суспільства доступ до надзвичайно насиченої інформації про громадян, що у 30-х роках ХХ ст. потрапили в лещата тодішньої каральної системи, став потужним поштовхом до осмислення злочинної сутності сталінської «революції згори» і, певною мірою, позитивно вплинув на процеси національного відродження в Україні.

У шерезі мільйонів громадян, несправедливо покараних більшовиками, значиться прізвище українського науковця, історика і педагога Н.Ю. Мірзи-Авакянц. Монографія «Історик Наталія Мірза-Авакянц (1888-1940?): життя і наукова спадщина», котра побачила світ влітку 2014 р. завдяки зусиллям талановитого полтавського науковця, доктора історичних наук, професора І. Петренко, стала одним із тих досліджень, які яскраво відображають трагедію української інтелігенції в епоху сумнозвісного терору другої половини 30-х років ХХ ст. Авторці на основі архівних документів і маловідомої епістолярної спадщини із залученням надбань сучасних учених у хронологічному порядку вдалося висвітлити життєвий шлях і наукову діяльність Наталії Юстівни Мірзи-Авакянц (Н. Дворянської). Ознайомлення із монографією викликає враження, що

дослідниця разом із героїнею пройшла тернистий шлях становлення на науковій і педагогічній ниві, глибоко вивчала і висвітлювала маловідомі грані харизми української жінки, її повсякденні шлюбно-сімейні відносини в умовах військових походів ранньомодерного часу.

Книга побудована в класичному стилі з дотриманням вимог для наукових монографічних досліджень. Вона складається із вступу, 5-ти розділів, висновків та додатків. Зокрема дослідниця здійснила докладний історіографічний аналіз та охарактеризувала використану джерельну базу. Вдалим, на наш погляд, видається поетапне висвітлення історичних матеріалів щодо походження, дитячих і студентських років, участі молодого науковця у політичних партіях і появи її перших праць. Детально простежений авторкою у другому розділі родинний зв'язок Н. Мірзи-Авакянц з відомими в Україні сім'ями

Ілляшенків, Лівіцьких, Дворянських і Дорошкевичів відразу започатковує інтригу і підкреслює трагічність майбутнього життя та кар'єри Наталії Юстівни. Дворянський рід і причетність ученої до діячів непролетарського походження автоматично включало її до списків так званих «колишніх людей», які, за чинними на той час законами, не мали права на існування в більшовицькому суспільстві. Тому рано чи пізно для кожного із них фінальним акордом буття передбачалася куля в потилицю або ж, у кращому разі, тривалі роки поневірян у таборах ГУЛАГу.

Привертає увагу чітка хронологічна послідовність авторки у висвітленні творчої діяльності Н. Мірзи-Авакянц. Обіймаючи різні посади у Полтавському, Харківському й Донецькому інститутах народної освіти, завідувачки кафедри істо-

рії України Київського університету, вона була глибоко стурбована відсутністю методичного забезпечення, посібників, підручників, хрестоматій та інших засобів, які допомагали б учителям у школі викладати історію України. З допомогою Н. Мірзи-Авакянц удалося ліквідувати перелічені вище недоліки. У 1922 р. побачило світ видання «Читанка з історії України», де Наталія Юстівна намагалася викласти розвиток народного життя, не задовольняючись тільки явищами політичними, соціально-економічними і культурними. У підручнику для вчителів були введені типові факти щоденного життя і побуту, здійснений аналіз шлюбно-сімейних відносин, що, за авторським задумом, надало можливість зрозуміти своєрідність історичної доби, виявити її колорит і неповторні риси. З огляду на це варті уваги надані рекомендації шкільним учителям щодо викладання історії Київської Русі (с. 94-96). Базуючись на прикладах епістолярної спадщини та інших окремих джерелах стародавньої історії, Н.Ю. Мірза-Авакянц виокремила шлюбно-сімейні відносини, вважаючи, що вони яскраво відбивають ментальність, психологію, настрої та інші важливі аспекти повсякденності, які, власне, стали основоположними для складання цілісного уявлення про певну історичну епоху (с. 98).

Безперечно, це був прояв новаторського підходу до методики висвітлення історичного процесу в системі народної освіти. Дослідник І. Петренко справедливо зазначає, що саме ці особливості червоною ниткою проходять через праці Н. Мірзи-Авакянц.

Без сумніву, цікавим і пізнавальним для змалювання історичного портрету української жінки став глибокий аналіз видання Н. Мірзи-Авакянц «Українська жінка в XVI-XVII ст.». На думку авторки монографії, історія воєнних походів і конфліктів, що відбувалися на українських землях у XVI-XVII ст., головним чином розкривалися і зображувалися чоловічими очима й ідентифікувалися з чоловіком-воїном. Н. Мірза-Авакянц уперше порушила встановлений стереотип й описала жінку на тлі військового повсякдення, схарактеризувала її роль у суспільному житті, показала її як повноправного суб'єкта історичного процесу, виявила складні і суперечливі сімейні відносини, які, на відміну від інших, на окраїнному пограниччі характеризувалися демократичністю, ігноруванням шлюбно-сімейних приписів, особливо церковних.

Чільне місце в науковій спадщині Н. Мірзи-Авакянц посідає її праця «Історія України в зв'язку з історією Західної Європи», видана українською мовою у Харкові 1929 р. За визначенням І. Петренко, це дослідження стало одним із перших у вітчизняній історіографії, де історія України була вписана у західноєвропейський контекст як самостійний пласт історичної науки. Більше того, дослідниця підкреслює, що, спираючись на історичний досвід, Н. Мірза-Авакянц вказала шляхи інтегрування України в Європу, насамперед через Польщу і Чехію. Враховуючи сучасний вибір українського народу щодо повернення до європейського співтовариства, можна констатувати, що висловлені дослідницею ідеї реалізуються на геополітичному просторі Європи, що є підтвердженням передбачливості вченої і засвідчує про її неабиякий талант розпізнавати історичну перспективу на засадах об'єктивного аналізу стародавніх літописів та іншої автентичної джерельної бази. Варта схвалення теза І. Петренко про те, що вчена випередила свій час за глибиною осмислення, узагальнення фактів, використання різних підходів, особливо щодо дискусійних проблем в історії України. Тому наукова спадщина Н. Мірзи-Авакянц має всі підстави для повернення в широкий науковий обіг та ґрунтовного з'ясування творчих задумів вченої. Крім того, Наталія Юстівна проводила плідну діяльність у сфері вивчення історії української культури й охорони пам'яток старовини та мистецтва, що справедливо зраховує вчену до когорти талановитих істориків. Не викликають сумнівів висновки І. Петренко про актуальність на сучасному етапі історичному поступу українського суспільства окремих праць із наукового доробку Н. Мірзи-Авакянц. Безперечно, майстерно викладений у монографії матеріал переконливо свідчить, що дослідниця глибоко осмислила творчу спадщину вченої і вигідно використовує її найкращі сторони.

Аналіз останнього V-й розділу «Київський період» діяльності дослідниці (1935-1940 рр.)» привертає увагу насиченістю маловідомої інформації про життя Н. Мірзи-Авакянц, яка, власне, вперше вводяться в науковий обіг. Так, досить реалістично висвітлено події початку 1930-х років, коли у тодішньому науковому світі розгорнулася спровокована ДПУ-НКВС взаємна наклепницько-міщанська кампанія щодо «викриття» в середовищі науковців і вчених так званого «анти-

більшовицького підпілля» з числа елементів не-пролетарського походження. У лещата більшовицького терору потрапила переважна більшість громадян, що підтримували або мали родинні чи дружні зв'язки із «колишніми людьми».

У книзі подаються маловідомі матеріали про зв'язок ученої з державними і партійними діячами УСРР В. Затонським і М. Поповим, П. Любченком та його дружиною М. Крупеник, згодом визнаних «ворогами народу». Тому авторка справедливо констатує, що ці та інші обставини не залишали Н. Мірзи-Авакянц шансів уникнути катівень НКВС. У розпалі політичних репресій червня 1938 р. дослідницю арештували, і вона автоматично стала суб'єктом політичного, морально-психологічного і фізичного терору, звільнення від якого відбувалося тільки із відходом в інший світ. Через надлюдські фізичні тортури садиста-слідчого капітана держбезпеки, заступника начальника УНКВС Київської області Л. Павличева Наталія Юстівна стала інвалідом. Перебуваючи у стані прострації, вона змушена була називати «членами націоналістичної контрреволюційної організації» всіх, кого знала в Академії наук, Інституті історії та інших наукових та культурницьких закладах України. На її долю навіть не вплинуло часткове припинення масових політичних репресій, що відбулося в СРСР у зв'язку із постановою РНК СРСР ЦК ВКП(б) від 17 листопада 1938 р. «Про арешти, прокурорський нагляд та ведення слідства», яка забороняла подальше ведення будь-яких масових операцій щодо арештів та виселенню громадян. У березні 1939 р. Київський військовий трибунал не наважився засто-

сувати розстрільну статтю, а виніс вирок, яким Н. Мірза-Авакянц була засуджена на 10 років виправно-трудових таборів із поразкою політичних прав терміном на 5 років та із конфіскацією всього особистого її майна. Однак авторці дослідження не вдалося встановити дату смерті і місце поховання цієї мужньої жінки. Як і сотні тисяч інших співгромадян, її прізвище тривалий час було виключено із офіційного обігу, і лише в деяких душах жевріла сумна згадка про неї. Тому рецензовану монографію потрібно поцінувати як громадянський учинок, адже завдяки І. Петренко в національний культурний простір із забуття повернулася постать українського вченого, історика і педагога Н.Ю. Мірзи-Авакянц, наукова спадщина якої має зайняти гідне місце у нашій історіографії.

Загалом видання досить насичене ілюстраціями, що вигідно підвищує його читацьку привабливість, і робить цікавим та інформативно-насиченим. Було б ще краще, якби авторка розмістила в книзі географічний та іменний покажчики з короткими коментарями щодо окремих подій та дійових осіб. Однак ці суто технічні моменти ніяк не зменшують пізнавальної цінності монографії і не впливають на змістовність дослідження.

Глибина висновків і переконливість тверджень, викладених у книзі, свідчать, що авторка досконало володіє тематикою розвідки, вміло користується науковим апаратом, чітко і зрозуміло підсумовує результати своєї праці. Без сумніву, І. Петренко вдалося створити цікаву наукову студію, котра відкрила ще одну маловідому сторінку в українській історичній науці.